

TREFORT-KERT

Emlékhely —
személyes közelségben

Somogyi Krisztina

Az ELTE Bölcsészettudományi Kara 2014 elején meghívásos építészeti pályázatot hirdetett emlékmű tervezésére. A második világháború alatt megölt oktatóknak és hallgatóknak kívántak a Trefort-kertben emléket állítani. Ennek keresték méltó módját, helyét. A pályázaton az Építész Mester Egylet XXII. ciklusának hallgatói és mesterei vettek részt. A nyertes mű novemberre készült el. A Múzeum körút és Puskin utca közötti campus két téglalapú épületének fűgáiba 1x1 centiméteres keresztmetszetű bronzrudak épültek be. A téglák közé besimuló, alig észrevehető, keskeny, de kétszáz méter hosszú bronzsávban az eddig előkerült 198 egykori egyetemi polgár neve és adatai szerepelnek. 6 milliméter magasságú, az emlékhelyhez tervezett Trefort Grotesk light betűből szedett nevek sorjáznak egymás után. Esetleges eloszlásban, homogén sűrűségben. Tapintható közelségben.

Gondolatban visszaporgetem a napokat: november 14-e van, kora délután. Elég sokan várakozunk az Astoriához közeli egyetemi épületek között. Hideg van, de nem esik az eső. A téglalapú épület fala előtt pár méterrel kordon feszül. Arra kéri a résztvevőket, tartsuk tisztelben ezt a sávot, ne menjünk közelebb, amíg a beszédek elhangzanak. Én így emlékszem. Semmi pátosz, semmi heroikus narratíva. Beszélgetve várakozunk. Az emlékmű nem látszik. Hol lehet?

Aztán elindulunk az épület felé, egymás után mindannyian. Egészen közel lépünk a téglafalhoz és úgy mellmagasságban tűnik fel a fugák között a most még fényesen futó csík, rajta nevek, egymás után, fészesen, szikáran. A nevek után évszámok, néha egy-egy szó. Ezek a nevek már nem némák – instrukció szerint hangosan olvasunk. Követjük a fugát, a sarkokon átfordulunk, az Olasz Intézet hátsó falánál megakadunk, majd pár lépéssel arrébb folytatjuk a Pus-

TREFORT GROTESK
IS A UNICASE, —
—— MONO-LINE,
CONDESED, SANS
SERIF, — TITLING
TYPEFACE —
DEVELOPED — FOR
A WW2 MONUMENT
AT ELTE, BUDAPEST
IN 2014. ¶

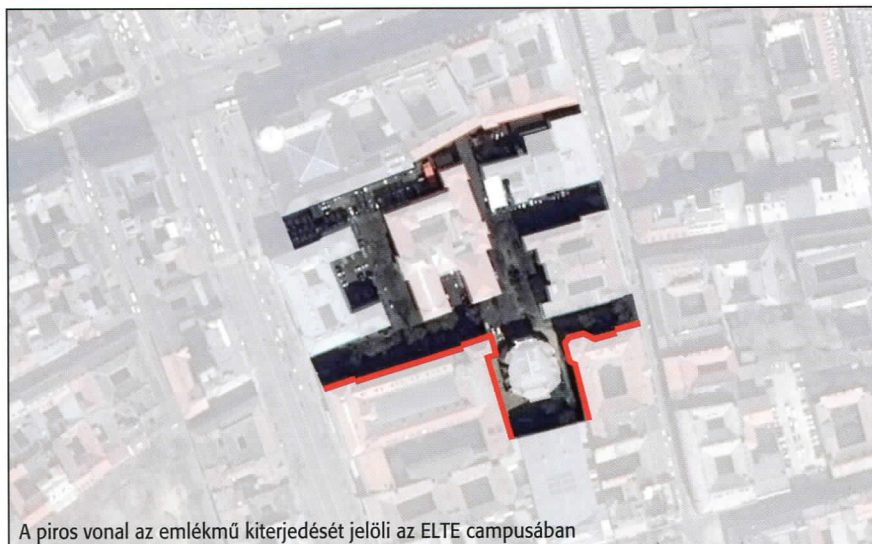
A Trefort Grotesk betű Polgárdi Ákos alkotása

kin utcáig. Végig. CNC technológiával mart apró betűkön át haladunk előre. Lineárisan, névről-névre, ismert és ismeretlen sorsokat megidézve. Az elején még lejjebb hajolunk, aztán kicsit feljebb, a végén már-már felfelé nézünk. Nem a nevek horizontja mozdul el. Ez a sík állandó: senki sincs lejjebb vagy feljebb. A terepszint változik. A mi nézőpontunk.

A közös térben elhangzó felolvasás során hamar érthető, hogy az emlékmű átadása nem felavatással, hanem beavatással történik. Nem részvét van, hanem részvétel. Az emlékezés nem magasztos ünnep, hanem személyes kérdés. Mondjuk úgy, belső munka. Ehhez pedig közel kell menni. Közel a helyhez, a tervezett alkotáshoz, a bronzcsíkhöz, a nevekhez, mögötte sorsokhoz, és közel a felejtés és az emlékezés zavarba ejtő kérdésköréhez.

A kiíró szándékai felől közelítve

A Trefort-kerti emlékművet a személyes élmény felől a legkönnyebb megfogalmazni. A kialakított helyzetnek ez a közvetlen értelmezhetősége egészen különleges sajátosság. Merthogy a nemzeti traumákat ábrázoló szimbolikus, heroikus avagy absztrakt emlékművek láttán gyakran éppen hogy zavarba jön az ember: keresgéli magában az értelmezési lehetőségeket, ingadozik a szimbolikus kép és az ábrázolt figura között, jelentés-zavartan álldogál, gondolkodik, értékel. De távol marad. György Péter esztéta, médiakutató, egyetemi tanár, az emlékhely létrehozásának egyik kezdeményezője így fogalmazta meg szándékukat: „Az a benyomásom, hogy az elmúlt évtizedekben a 19. századi emlékmű-szobrászat

A piros vonal az emlékmű kiterjedését jelöli az ELTE campusában

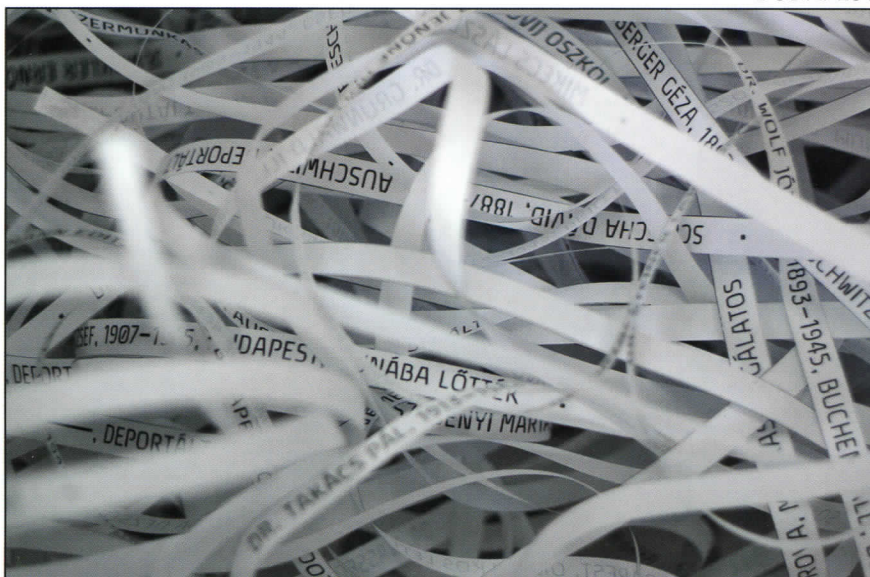
Az oldalt szerkesztette a Budapesti Építész Kamara

teljesen muzealizálódott és inadekvát lett, bizonyos értelemben halott műfaj, amely az átadás után láthatatlanná válik. Városi ter-
rekben csak olyan jó emlékműveket láttam,
amelyek építészeti értelemben megfogalma-
zott finom mikrohistóriai megoldások. Nem
ismerem olyan nemzeti traumával foglalko-
zó emlékművet, amit egy hősi figura tudott
volna képviselni. Ezért gondoltam fontosnak,
hogy ne szobrászokkal beszéljünk, hanem
építészekkel, akiknek a munkájában nincs
figuratív, narratív elem. Hálával tartozunk
az építészeknek az alkotásukért, mert a meg-
valósult emlékhellyel a személyességek és a
személytelenségnek egy intelligens és megke-
rülhetetlen megoldásához jutottunk hozzá.”

Az építészek közül viszont többen azt fo-
galmazták meg, hogy a kiíró gondolkodá-
sa és hozzáállása volt példaértékű. Olyan
együttgondolkodás alakult ki, ami nemcsak
a pályázati anyagok színvonalát emelte, ha-
nem elősegítette, hogy a terv a megvalósu-
lás folyamatában is gazdagodjon, lényegi-
vé válhasson. Szabó Levente építész Jochen
Gerz német képzőművész szavaival így
fogalmazta ezt meg az emlékmű átadását
kísérő kétnapos konferencián. „Az emlé-
kművek mindig megbízásra készülő munkák.
Abból kell kiindulni, hogy egy munka nem
lehet jobb, mint maga a megbízás.” A Trefort-
kerti emlékhely kapcsán a résztvevők így
vagy úgy a dialógus fontosságáról szoltak:
az átadás idején tartott konferencia, a folya-
matos gyűjtés és az eredmények honlapon
való megjelentetése, a kommunikáció vágya,
a kert nyitottsága, de a mű befogadásának
feltételezett folyamata is a párbeszéd szitu-
áció lényegi voltát sugallja.

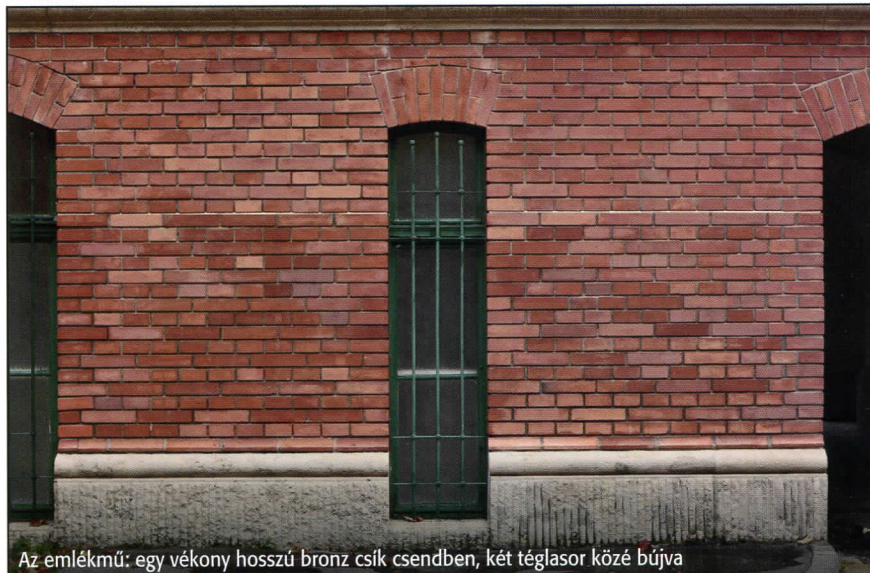
A tervezés irányából

A nyertes pályázatot készítő építészeket (Buj-
dosó Ildikó, Fajcsák Dénes, Lukács Eszter,
Szigeti Nóra és mester tanáraik Róth János
és Szabó Levente) alapvetően két kérdéskör
foglalkoztatta, a szándék pontos értelmezése,
tehát magának a műemlékállításnak a prob-
lematikája, és egészen konkrétan annak értel-
mezése, hogy mit jelent hét évtized elteltével
az ELTE számára az emlékezés „*térben és
anyagban megfogalmazva*”. A másik, érthető
módon, az emlékmű helyére vonatkozott, a
majdani befogadhatóság lehetőségét kereste.
Pragmatikus kérdéseknek tűnnek, amelyek
zavarba ejtő gondolatokhoz vezetnek. Így
például: Budapest sűrű hely az emlékezés
szempontjából. A kiemelkedő embereket
és eseményeket utcanevek, emléktáblák és
művek sokasága lenne hivatott megőrizni
a kollektív emlékezet számára. Azonban az

Sarokhelyzet: az emlékműállítás kidomborodó tényei a fugában

fotó: Polgárdi Ákos

Az emlékmű: egy vékony hosszú bronz csík csendben, két téglasor közé bújva

Nevek, évszámok, helyek – emberek, akik méltatlan módon elpusztultak

fotó: Polgárdi Ákos

átadás ünnepi pillanatain túllépve ezek észrevétlenek a hétköznapiakban. Némák a jelek, ismeretlenek maradnak a jeles emberek.

Szintén elgondolkodtat, hogy a második világháborúban megölt emberekről hogyan emlékezzünk meg? A heroikus, patetikus hangvétel sehogyan sem egyeztethető össze a történetekkel: itt valami egészen más-sal kell szembesülni. Ismét visszautalva az építészek által többször is hivatkozott Jochen Gerz gondolatmenetére: „A James E. Young által ellenemlékműnek nevezett alkotások közös tulajdonsága, hogy csalódást keltenek. Vagyis a téma kelt csalódást, mert a mű nem a heroikus múltat jeleníti meg, hanem a negatív múltat; a csalódás pedig nemcsak az illúziók elvesztését jelenti, hanem a hazugságok széttépését, a csalás megszüntetését is. Mindez nem magasabb erők tevékenységének eredménye, hanem szemmagasságból indul,

tőled és tőlem.” A Trefort-kerti emlékműre egyértelműen vonatkoztatható ez a gondolat.

Zavarba ejtő maga az a felejtés is, amely a téma kapcsán az elmúlt évtizedeket jellemezte. Az ELTE-n elindított kutatás nehézsége is abban áll, hogy egyrészt küzdelmes megtalálni az adatokat, összegyűjteni a neveket, azonosítani a dátumokat, másrészt komoly munka végiggondolni, hogy az egyetem identitásában mit jelent ez a trauma.

A helyszínen körülnézve

Az építészeti feladatoknak sajátjuk, hogy nagyon különböző szándékokat, gondolatokat és léptékeket kell együtt kezelni, gyakran a nehézségeket előnyre formálni. A Trefort-kertben a problémát rögtön a tér adottságainak azonosítása okozta. Áthaladásra, közlekedésre és – mondjuk ki – parkolásra szánt területről beszélünk, sokkal inkább

mozgalmas városi helyszín ez, mintsem a név sugallta (szakrális) kert. Tapasztalás, hogy a korábban ott elhelyezett számos szobor és emléktábla sem szólítja meg az egyetemi hallgatóságot. Mit érdemes tenni egy ilyen helyzetben? „Olyan emlékműnek van esélye, amely egyszerre válik a környezet észrevétlen részévé, és válhat drámai erejű jelévé – függően a befogadói nyitottságtól” – összegezték elemzésüket a tervezők. A megoldást tehát nem az emlékhely megjelenésének felnagyításában találták meg, hanem éppen ellenkezőleg, a befogadó érzékenyítése, bevonódása lett a cél. Az építészek kulcsszava „a lépték lett, hiszen a kert jelentős kiterjedésű, a megjelölésnek ugyanakkor az egésze kellett vonatkoznia. Jeliünk ezért lett egyszerre hatalmas, és szinte lehetetlenül kicsiny. Egyszerre totális és ugyanakkor szinte észrevehetetlen beavatkozás a Trefort-kertben. Reményeink szerint képes tárgyasítani az egyetem történetének e korszakhoz kötődő unikális és drámai veszteségét, de nem helyezi azt a mai egyetemi polgárok hétköznapijainak fókuszába. Lehetővé teszi a távolmaradást (ekkor alig észrevehető csík marad a falakon), de a közelhajlást, a megértést, az emlékezést is (ekkor a kiolvasható nevek, adatok tömegessége és a teljes kertet behálózó térbelisége minden jelnél, további kifejezésnél közvetlenebb kapcsolatot teremthet az áldozatok emlékével)”.

Olvasható közelségből

A minimálisnak tűnő téri beavatkozás, a végeredmény egyszerűsége ne tévesszen meg senkit. A kevés eszközzel elmondott gondolat csak sűrítés, pontos, sallangmentes megfogalmazás következtében válik befogadhatóvá. A bronz anyagának, a sáv magasságának, a felkerülő felirat szavainak a megválasztása, a sorrendiség problematikája, vagy a tipográfia egy közösségi gondolkodás eredménye, amelyben az építészeken kívül a megbízó, az ELTE kutatócsoportja, Polgárdi Ákos grafikus-tipográfus és a kivitelezés során Albert Farkas szobrászművész, Albert Tamás és Kristóf vettek részt.

Megjelenésében hangsúlyos szerep jut a betűnek. Az olvashatóságnak kiemelt a fontossága – nem könnyű feladat ez ott. A betűnek azonban a stílár megformáltsága is jelentéseket hordoz. A tervező örömteli módon ellépett az emlékművekre jellemző tipográfiái sztereotípiától, azaz a betű sem historizál, nem talpas antikva, hanem a modernizmus korszakára jellemző groteszk, de mai testben. A design ezáltal mindkét idő-síkra utal. Bár a tervezés legkisebb léptéke a

tipográfiai szint, de legalább olyan meghatározó design döntés, mint az emlékmű téri meghatározása vagy az anyag megválasztása. Polgárdi Ákos tervezőgrafikus a team részeként jutott el a végleges megoldásig.

A számítógépes programok által felkínált betűtípusok sokaságát természetes adottságként fogadó olvasó számára talán kevésbé érthető, hogy a betűtervezés miért igényel hosszú hónapokat (éveket is akár), de a kortárs tipográfiában jártas szakértő számára a feladat komplexitása és az idő rövidsége nem szorul magyarázatra. „Elégé világos kritériumaink voltak, speciális helyzetről van itt szó. Mivel nem sík felületre kellett tervezni, inkább a klasszikus kőfaragáshoz állt közel a feladat. A fémbe való bevésés jellegzetes problémákkal állított minket szembe. Nincsenek kisbetűk a karakterkészletben, mert homogén betűképet kívántunk létrehozni. Stencilesített betűt választottam, hogy minél kevesebb szárkapcsolódás legyen, azaz ne süljön be a betű, tehát ne jöjjön létre olyan hangsúlyos szürke folt, amely felbolygatná a betű arányrendszerét. Fontos, hogy ez egy monoline betű, azaz a vonalvastagság egyforma, bárhol is metsszük el a betűtestet, ami még a geometrikus groteszk betűk esetében sem mindig jellemző. A betűszárak bizonyos karaktereknél szét vannak kissé húzva, ez is azt a célt szolgálja, hogy minél kisebbek legyenek a bezárt betűközökben a torzulások. Mindez azzal is összefügg, hogy elsőként be-

ütőszerszámokkal vittük volna fel a felületre a szöveget, de nem voltak szépek a próbadarabok. Számos kísérlet után a CNC-marás technológiája bizonyult meggyőzőnek, ezzel tudtuk megoldani a 6 mm magasságú 0.8 mm vonalvastagságú betűk bronz felületen történő előállítását.”

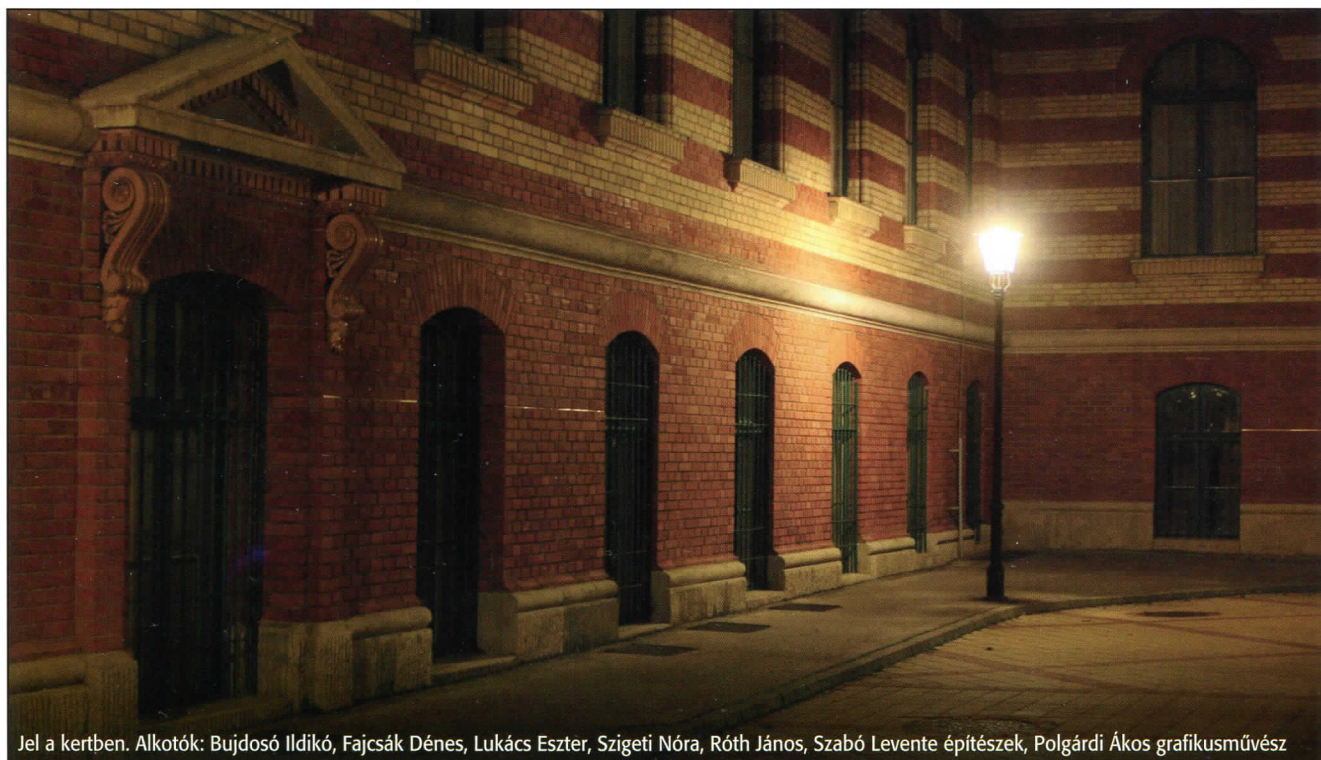
Az alkotás szellemének lényege jól megérthető a körüli épület belső sarkára került feliratból. Ott, az átfordulásnál ugyanis a fuga belső, habarcs-síkjáról kissé kijebb, a téglá síkjába kerül át, a betű pedig a véset helyett domborúvá válik. A bronzcsík mellett

haladó ember figyelme akkora már hozzá szokik a konzekvens vizuális nyelvhez, minden apró változás feltűnik, jelentést érezni benne. Nem véletlenül. A művet definiáló, az értelmezést segítő egyszerű mondat magyarul, angolul és Braille-írással jelenik meg. „Az egyetem mindazon polgárai emlékére, akik a zsidótörvények, a vészkorszak, a második világháború áldozataul estek. ELTE, 2014”

Rövid, tényszerű állítás. Az emlékművet létrehozók szerint nem volt könnyű megfogalmazni. Értelmezhetjük ezt tágabban is: hetven év kellett hozzá. ●

A bronz csík mostanság még sárgán világít, kiviláglik, esti fényben

Jel a kertben. Alkotók: Bujdosó Ildikó, Fajcsák Dénes, Lukács Eszter, Szigeti Nóra, Róth János, Szabó Levente építészek, Polgárdi Ákos grafikumszobrász

fotó: Farkas Albert